

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دانشکده علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

در رشته اندیشه سیاسی در اسلام

عنوان:

بررسی تطبیقی نظریه ولایت فقیه از دیدگاه محقق کرکی و امام خمینی (ره)

استاد راهنما:

دکتر اکبر اشرفی

استاد مشاور:

دکتر احمد بخشایشی

پژوهشگر:

مرتضی نورانیان

بهار ۱۳۹۲

تقدیم به:

- ✓ قطب عالم امکان حضرت ولی عصر(عج) روحی وارواح العالمین له الفداء
- ✓ روح بلند و ملکوتی حضرت امام خمینی (ره)
- ✓ شهدای گرانقدر انقلاب اسلامی ایران

تقدیر و تشکر:

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

از زحمات ارزشمند استاد ارجمند جناب آقای دکتر اکبر اشرفی کمال تشکر و قدردانی را دارم که تدوین این پایان‌نامه مرهون راهنمایی‌های دایمانه ایشان می باشد.

از استاد محترم جناب آقای دکتر بخشایشی که تنظیم و ارائه این پایان‌نامه در نتیجه مشاوره‌های دلسوزانه ایشان به منصفه ظهور رسیده است سپاسگزاری می‌نمایم.

از مدیر گروه وقت و استاد محترم جناب آقای دکتر علی‌اکبر امینی که در تصویب پیشنهاد پژوهش این پایان‌نامه مشارکت داشته و همچنین زحمت داوری این پایان‌نامه را به دوش کشیدند، قدردانی می‌گردد.

از کلیه کارکنان آموزش و پژوهش دانشکده علوم سیاسی که در امر تحقق این پایان‌نامه، بنده را یاری نمودند، سپاسگزارم.

از همسر عزیزم سرکار خانم محبوبی و از فرزندان دل‌بندم محمد امین و فاطمه که در دوران تحصیل و علی‌الخصوص در طی این دوره پژوهش، سختیهای تحصیل را تحمل نموده و با صبر و شکیبایی و ایثار همواره مشوق اینجانب بوده‌اند کمال امتنان را دارم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مرتضی نورانیان دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد نا پیوسته به شماره دانشجویی ۸۹۰۶۶۸۴۶۸۰۰ در رشته اندیشه سیاسی در اسلام که در تاریخ ۹۲/۲/۱۶ از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی تطبیقی نظریه ولایت فقیه از دیدگاه محقق کرکی و امام خمینی(ره) با کسب نمره ۱۸ هجده و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: مرتضی نورانیان

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۳۹۲/۲/۱۶

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای مرتضی نورانیان از پایان نامه خود دفاع نموده
و بانمره ۱۸ بحروف هجده و با درجه بسیارخوب مورد تصویب قرار
گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات.....
۲	۱-۱ بیان مسأله.....
۴	۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق.....
۶	۳-۱ انگیزه انتخاب موضوع تحقیق.....
۷	۴-۱ اهداف تحقیق.....
۷	۵-۱ تعاریف مفاهیم.....
۹	۶-۱ پیشینه تحقیق.....
۱۲	۷-۱ سوال اصلی تحقیق.....
۱۲	۸-۱ فرضیه اصلی تحقیق.....
۱۲	۹-۱ روش تحقیق.....
۱۳	۱۰-۱ روش گردآوری اطلاعات.....
۱۳	۱۱-۱ متغیرهای مستقل و وابسته.....
۱۳	۱۲-۱ سازماندهی تحقیق.....
۱۵	فصل دوم: چارچوب نظری.....
۱۶	۱-۲ گفتار اول: سیاست و حکومت در اسلام.....
۱۶	۱-۱-۲ ضرورت اصل حکومت.....
۱۹	۲-۱-۲ دیدگاههای مشهور درباره رابطه دین و سیاست و حکومت.....
۲۱	۳-۱-۲ ضرورت برقراری حکومت اسلامی.....
۲۳	۴-۱-۲ اهداف نظام سیاسی اسلام.....
۲۴	۵-۱-۲ اصول نظام سیاسی اسلام.....

- ۲-۱-۶ قرآن ، سیاست و حاکمیت..... ۲۵
- ۲-۱-۷ حکومت اسلامی پیامبر اکرم (ص)..... ۲۸
- ۲-۱-۸ اندیشه سیاسی شیعه..... ۳۰
- ۲-۱-۹ نظام ولایت در دوران غیبت امام زمان (عج)..... ۳۷
- ۲-۲ گفتار دوم : نظریه ولایت فقیه در عصر غیبت امام زمان (عج)..... ۳۹
- ۲-۲-۱ نظریه ولایت فقیه در عصر غیبت امام زمان (عج)..... ۳۹
- ۲-۲-۲ ارکان ولایت فقیه..... ۴۱
- ۲-۲-۳ دلایل عقلی نظریه ولایت فقیه..... ۴۳
- ۲-۲-۴ دلایل مرکب از عقل و نقل نظریه ولایت فقیه..... ۴۵
- ۲-۲-۵ دلایل نقلی نظریه ولایت فقیه..... ۴۵
- ۲-۲-۶ سیر تاریخی نظریه ولایت فقیه..... ۵۸
- ۲-۲-۷ دیدگاه‌های برخی از علمای شیعه در خصوص نظریه ولایت فقیه..... ۵۹
- ۲-۲-۸ مشارکت علماء در حکومتها (تعامل و همکاری)..... ۶۳
- ۲-۲-۹ تجلّی عملی ولایت فقیه در ادوار پیشین..... ۶۶
- فصل سوم: زندگی و اندیشه سیاسی محقق کرکی..... ۷۱**
- ۳-۱ زندگینامه محقق کرکی..... ۷۲
- ۳-۲ گفتار علماء و فقهاء درباره محقق کرکی..... ۸۱
- ۳-۳ نقش محقق کرکی در تعیین خط مشی حکومت ایران در عصر صفویه..... ۸۳
- ۳-۴ محقق کرکی و تعامل با حکومت صفویه..... ۸۹
- ۳-۵ محقق کرکی و مسأله مشروعیت دولت صفوی..... ۹۴
- ۳-۶ حکومت آرمانی (امامت) در اندیشه سیاسی محقق کرکی..... ۱۰۱
- ۳-۷ جایگاه ولایت فقیه در عصر صفویه..... ۱۰۴
- ۳-۸ ولایت فقیه حکومت مطلوب محقق کرکی در عصر غیبت..... ۱۰۸

فصل چهارم: زندگی و اندیشه سیاسی امام خمینی (ره).....	۱۱۹
۴-۱ زندگی‌نامه امام خمینی (ره).....	۱۲۰
۴-۲ اندیشه سیاسی امام خمینی (ره).....	۱۲۴
۴-۳ اندیشه سیاسی شیعه در عصر غیبت از منظر امام خمینی (ره).....	۱۲۸
۴-۴ تبیین نظریه ولایت فقیه توسط امام خمینی (ره).....	۱۳۴
۴-۵ مبنای مشروعیت ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی (ره).....	۱۳۸
۴-۶ نقش مردم در نظام ولایت فقیه از نگاه امام خمینی (ره).....	۱۴۴
۴-۷ ولایت مطلقه فقیه از دیدگاه امام خمینی (ره).....	۱۴۸

فصل پنجم: مقایسه نظریه ولایت فقیه در اندیشه سیاسی امام خمینی

و محقق کرکی.....	۱۵۹
۵-۱ گفتار اول: شباهت‌های نظریه ولایت فقیه از دیدگاه امام خمینی	
و محقق کرکی.....	۱۶۰
۵-۱-۱ اعتقاد آن دو اندیشمند به اینکه ولی فقیه نایب عام امام معصوم (ع) در عصر غیبت می باشد.....	۱۶۰
۵-۱-۲ معتقد بودن آن دو فقیه به مشروعیت الهی ولایت فقیه.....	۱۶۴
۵-۱-۳ جامه عمل پوشاندن به نظریه ولایت فقیه در جامعه (با گستره اختیارات متفاوت ولی فقیه در حاکمیت).....	۱۶۶
۵-۲ گفتار دوم: تفاوت‌های نظریه ولایت فقیه از دیدگاه امام خمینی و محقق کرکی.....	۱۶۸
۵-۲-۱ نظام‌سازی برای نظریه ولایت فقیه توسط امام خمینی (ره) با تشکیل حکومت جمهوری اسلامی.....	۱۶۹
۵-۲-۲ نظریه ولایت فقیه امام خمینی (ره) تنها نظریه مطروحه برای جایگزینی نظام سلطنتی تا آن زمان.....	۱۷۰
۵-۲-۳ گذار از فقه سیاسی به کلام سیاسی در نظریه ولایت فقیه امام خمینی (ره).....	۱۷۱

- ۵ - ۲ - ۴ امام خمینی (ره) و اندیشه تأسیس حکومت اسلامی در عصر غیبت..... ۱۷۲
- ۵ - ۲ - ۵ ولایت مطلقه فقیه و تبیین گستره اختیارات ولی فقیه توسط امام خمینی (ره)..... ۱۷۴
- ۵ - ۲ - ۶ «مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی» ولایت فقیه از منظر امام خمینی (ره)..... ۱۷۷
- ۵ - ۳ نتیجه گیری..... ۱۸۱
- فهرست منابع و مآخذ..... ۱۸۷

فصل اول

کلیات

۱-۱ بیان مساله:

امام خمینی اولین فقیهی است که نظامی جدید بر پایه نظریه سیاسی خود بنیان نهاد و حکومت اسلامی مبتنی بر ولایت فقیه را جایگزین نظام سلطنتی نمود. امام بحث ولایت فقیه و لزوم حکومت اسلامی را در کتابهای حکومت اسلامی و البیع طرح و اثبات نموده و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، آن اندیشه را در عمل نیز پیاده کرده است.

اندیشه سیاسی امام خمینی بر ولایت فقیه استوار است به گونه ای که ولایت فقیه را رکن اصلی نظام شیعه در دوره غیبت می داند. به نظر ایشان در عصر غیبت حضرت ولی عصر(عج) نایبان عام آن حضرت که فقیهان جامع الشرایطند، جانشین ایشان در اجرای سیاست و مسائل حکومتی و سایر امور مربوط به امام معصوم (ع) (به جزء اموری که به عصمت مشروط هستند) می باشد.

حکومت اسلامی، حکومت قانون الهی است پس حاکم اسلامی باید دو صفت علم به قانون (فقه) و عدالت را داشته باشد. به عبارت دیگر امام خمینی (ره) حکومت را اعم از سیاست و قضاء، از مناصب فقیه می داند.

امام خمینی (ره) ولایت فقیه را اساس نظام شیعی در دوره غیبت دانسته و معتقد است که باید برای ایجاد آن تلاش کرد.

نظریه ولایت فقیه، تنها نظریه ای است که بطور جدی و پیگیر از سوی اندیشمندان مسلمان و علمای احیاگر در جانشینی نظام طاغوت به رشته تحریر در آمد و بعدها نیز در قالب بندهایی از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تحقق قانونی یافت و فعلیت پیدا کرد. پیش از این هم نظریه ولایت فقیه به طور جسته گریخته در برخی از آثار فقها طرح گردیده بود.

ولایت فقیه همزاد فقه است و متناسب با شرایط سیاسی اجتماعی هر دوره جلوه های متفاوتی داشته و تحولاتی را در جهت کمال طی کرده است.

از آغاز عصر اجتهاد تاکنون شاهد تحول و تکامل نظریه ولایت فقیه بوده ایم و عوامل متعدد سیاسی، اجتماعی و... در تحول و تکامل این نظریه دخیل بوده است و همواره در میان

صاحب نظران هر دوره ای مسأله ولایت فقیه مطرح بوده و حضور ولایت فقیه در کتب فقهی ما گویای روزشماری صاحب این نظریه ها در باب عینیت بخشیدن عملی به این اصل است.

هر یک از صاحب نظران بر اثر مهیا نبودن زمینه کامل به عملی شدن ناقص ولایت فقیه نیز بسنده می کردند و راز نزدیک شدن علمای طراز اول ما به دربار برخی از سلاطین را می توان در راستای امید به تجلی عملی ولایت فقیه ارزیابی کرد لذا ولایت فقیه پدیده جدیدی نیست و فقط در زمان ما در عرصه عملی، عینیت بیش تر و تجلی قابل قبولی به دست آورده است اما این مطلب نه بدان دلیل است که چنین مسئله ای در زمان های گذشته مطرح نبوده بلکه عمدتاً به شرایط سیاسی و اجتماعی در زمان فقهای گذشته بر می گردد و اینکه اساساً امکان برپایی چنین نظامی مهیا نبوده است، اگرچه فقهای گذشته نیز به ماهیت آن اذعان نموده و به قولی در این مورد اجماع داشته اند.

در این میان محقق کرکی و امام خمینی (ره) در تاریخ سیاسی ایران و تشیع جایگاه ویژه ای دارند.

محقق کرکی یکی از برجسته ترین فقها و علمای بزرگ شیعی دوره صفویه در قرن دهم هجری است که در تحول و تکامل نظریه ولایت فقیه سهم بسزایی دارد. محقق کرکی بارها بر نیابت عامه فقیه در عصر غیبت تأکید کرده است لذا میتوان گفت که اهمیت کرکی به لحاظ نظری در طرح نظریه ولایت فقیه است نظریه ای که با توجه به شخصیت فقهی سیاسی کرکی در دوره صفویه رواج گسترده ای یافت به نحوی که شاه طهماسب نیز بر آن صحه می گذاشت .

محقق کرکی با استدلال های فقهی خود، مبانی مشروعیت سیاسی و دینی حکومت صفوی را بنیان گذاشت و به عنوان خاتم المجتهدین صفوی مشهور شد و با حل مسئله نماز جمعه در عصر غیبت عملاً برای فقیه اختیاراتی بیش از فتوا و قضاوت قائل شد.

امام خمینی (ره) هم ابتکار تبیین نوین و جامع از ولایت فقیه را در عرصه تئوری به عهده گرفت و در واقع نظریه تشیع درباره چگونگی اداره کشور را بیان کرد، و هم برای نخستین بار نظام مبتنی بر ولایت فقیه را در ایران بنیان نهاد و این نظریه مظلوم را که در لابه لای کتاب‌ها محبوس شده بود به صحنه اجتماع آورد.

لذا با عنایت به مطالب فوق در این پژوهش برآنیم که وجوه اختلاف و اشتراک دیدگاههای محقق کرکی و امام خمینی (ره) در باب نظریه ولایت فقیه را بررسی نماییم.

۱-۲ اهمیت موضوع تحقیق:

اسلام پس از یک دوره کوتاه در هنگام تشکیل آن، دیگر شاهد تأسیس حکومتی با همان اهداف و آرمانهای بلند پیامبر اعظم (ص) نبوده است. مسلمانان همواره در آرزوی بازگشت به وضعیت سیاسی و اجتماعی صدر اسلام بوده اند که بتوانند، شمه ای از فضای مسلط بر اندیشه، کردار، رفتار و گفتار رهبران آن دوره را یادآور باشند.

در جوامع اسلامی شیعی، فقیهان سعی می کنند بر اساس روشهای معین فقهی، قرائت سیاسی خود را از اندیشه سیاسی اسلام بیان نمایند.

امام خمینی اولین فقیهی است که با نظریه سیاسی خود، نظامی جدید بنیان نهاده و حکومت اسلامی مبتنی بر ولایت فقیه را جایگزین نظام سلطنتی نمود.

امام خمینی در آثار کلامی و مکتوب خود لزوم حکومت اسلامی و نظریه ولایت فقیه را مطرح و آنرا اثبات نموده است.

پرداختن به اندیشه سیاسی امام خمینی از آن رو اهمیت دارد که ایشان بنیان جامعه و نظامی سیاسی را پی ریخت که در آن دین و معنویت در صدر نشانده شد و از دل آن نظامی برآمد که داعیه اصلی آن دین داری و دین ورزی و به سعادت رساندن انسان معاصر در آشوب جهان کنونی است. ناآرامی جهان کنونی البته دلایل گوناگونی دارد که یکی از آنها کنار نهادن دین و معنویت از سفره و حیات زیست آدمی و جامعه است. نگاه ژرف امام خمینی در ربع آخر قرن بیستم توانست بار دیگر چشمان آدمیان را بر روی دین و معنویت بگشاید و انسان

ها را به دین و معنویت و تأمل و توجه به تأثیر دیانت و معنویت بر سیاست ورزی و سیاستمداری فرا خواند. از این رو بازخوانی آراء و نظریات اندیشه سیاسی امام خمینی می تواند برای بسیاری و به ویژه نسل نو، که به درک حیات امام خمینی نائل نشده است جالب و آموزنده باشد.

امام خمینی(ره) در حوزه سیاست و امور سیاسی جامعه دارای آراء و دیدگاههای حائز اهمیتی است که از جمله آن نظریات می توان به ولایت فقیه اشاره کرد که شناخت، تحلیل و بررسی آن می تواند راهگشای بسیاری از مسائل امروز جامعه ما باشد.

مهمترین اقدام امام خمینی(ره) در حوزه اندیشه سیاسی شیعه، احیای فقه، اجتهاد و رهبری دینی و قرار دادن آن در جایگاه نیابت عام امام زمان (عج) و ذیل عنوان ولایت مطلقه فقیه می باشد.

ولایت مطلقه فقیه، میراث گرانبهای امام خمینی و روح و هویت انقلاب اسلامی است. امروزه، این نظریه، تنها یک نظریه سیاسی و فقهی در کنار دیگر نظریه ها نیست، بلکه جوهره نظام اسلامی و محور قانون اساسی است.

با گذشت سی و چهار سال از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تشکیل شیوه ی حکومتی نوین در قالب نظام ولایی و ولایت فقیه، هنوز آن طور که شایسته و باسپسته است در مجامع تخصصی و آکادمیک و دانشگاهی و همچنین در رسانه های عمومی ابعاد مختلف این نظام حکومتی و به طور اخص ماهیت ولایت فقیه مورد مذاقه قرار نگرفته و زوایای آن برای عموم مردم و حتی آنان که خود را مدعی حمایت از این رکن رکن اسلام می دانند به خوبی تبیین نگشته است .

یکی از مواردی که در مبحث ولایت فقیه بسیار مورد هجمه قرار گرفته و سعی شده تا یکی از نقاط ضعف و قابل خدشه در نظام اسلامی جلوه داده شود، سابقه و نوع پیدایش نظریه ولایت فقیه است .

معمول است که گفته می شود نظریه ولایت فقیه اولین بار توسط امام خمینی (ره) مطرح شده و به نظر عده ای ایشان پدید آورنده ی این شیوه از حکومت در اسلام است به طوری که مدعی می شوند فقیهان پیش از امام خمینی (ره) اشاره ای به این مسئله نداشته اند. البته برخی نیز انصاف بیشتری به خرج داده و به مدد چند صفحه تورق بیشتر در تاریخ معاصر، این نظریه را تا عصر مرحوم نراقی و دوره قاجار نیز رسانده اند و قبل از آن را قائل نیستند. شاید علت این امر بروز عینی این نوع حاکمیت در زمان امام خمینی (ره) و محقق شدن آن در این دوران باشد و اینکه چنین حکومتی پس از عصر معصومین (علیهم السلام) تاکنون شکل نگرفته بود لیکن واقعیت این است که نظریه ولایت فقیه در آثار فقهای متقدم مانند شیخ مفید، محقق کرکی، شیخ طوسی، شیخ انصاری، شهیدین و... نیز وجود داشته است پس بنابر مطالب صدرالاشاره بررسی نقاط اختلاف و اشتراک دیدگاههای فقهای متقدم و متاخر در باب نظریه ولایت فقیه دارای اهمیت ویژه ای می باشد و در این راستا نیز می توان به اهمیت بررسی دیدگاههای امام خمینی و محقق کرکی در این خصوص پی برد همچنانکه امروزه اندیشمندان مسلمان توجه ویژه ای به اندیشه سیاسی این دو فقیه شیعه در خصوص ولایت فقیه دارند.

بطور کلی نظریه ولایت فقیه نه تنها برای ما ایرانیان بلکه برای بسیاری از مردم جهان که در عصر بیداری اسلامی به سر می برند می تواند پویا، جهت دهنده و امید بخش تلقی گردد و برکات زیادی برای ایران و جهان اسلام داشته است.

بنابراین آشنایی با نظرات و اندیشه های سیاسی فقها و اندیشمندان و نظریه پردازان سیاسی در حوزه اسلامی و درک صحیح تفکرات آنان می تواند توانایی فقه شیعه را در انطباق با شرایط روز و ارائه اندیشه های متناسب با مشکلات عصر خود را مشخص سازد.

۱-۳ انگیزه انتخاب موضوع تحقیق:

انگیزه هایی چون شناخت و استخراج مبانی محوری و اساسی اندیشه های محقق کرکی و امام خمینی در بعد نظری در خصوص نظریه ولایت فقیه و یافتن تفاوتها و شباهتهای

دیدگاهها و همچنین جستجوی رویکرد عملی آنان و تأثیر عمیق اندیشه های سیاسی آندو اندیشمند در فرهنگ سیاسی شیعه در ایران و سراسر جهان اسلام و شکل دهی حرکت های سیاسی شیعی از مهمترین انگیزه های انتخاب این موضوع برای تحقیق بوده است.

۴-۱ اهداف تحقیق:

هدف کلی این پژوهش ارائه تصویری روشن و منطقی از اندیشه سیاسی دو تن از علمای شیعی، امام خمینی و محقق کرکی در خصوص ولایت فقیه می باشد. از سوی دیگر ارائه راهکار برای برپایی حکومت اسلامی در سراسر جهان اسلام برپایه ولایت فقیه با استفاده از افکار و اندیشه های این دو دانشمند گرانقدر از اهداف دیگر و فرعی این پژوهش می باشد.

۵-۱ تعاریف مفاهیم:

اندیشه سیاسی:

اندیشه سیاسی بدنبال یافتن کارگذاری در تاریخ است تا مشکلات موجود در زندگی انسانها را در قالب یک مدل راهگشا باشد. تفکر برای حل مشکلات اجتماعی و اداره اجتماع را اندیشه سیاسی می گویند و بر این اساس تا حد زیادی بر محور علائق و نیازمندیهای اجتماعی شکل می گیرد. اندیشه سیاسی خصلتی عملگرایانه تر دارد و می توان گفت تا حدی دنباله فلسفه سیاسی در قرن جدید است که علاوه بر توضیح پدیده ها ویژگی هنجاری و نرماتیو را هم دارا می باشد یعنی اندیشه سیاسی درمانگر است و در بررسی تغییر واقعیت همراه با سرزنش و یا تأیید اخلاقی می آید. (بخشایشی، ۱۳۸۸، ۱۳-۱۱)

اندیشه سیاسی در مقایسه با واژه های مشابهی چون فلسفه سیاسی، نظریه سیاسی و ایدئولوژی سیاسی دارای خصلتهایی نظیر عقلانی تر، عملگراتر و انضمامی تر و منظم تر نسبت به واقعیات اجتماعی است. (بشیریه، ۱۳۷۶، ۱۹-۱۱)

حکومت اسلامی:

حکومت، مجموعه ای از سازمانهای اجتماعی که برای تأمین روابط طبقات اجتماعی و حفظ انتظام جامعه بوجود می آید و یا اینکه حکومت، اعمال نفوذ و کنترل از طریق قانون و اجبار بر گروهی خاص از مردم متشکل در یک کشور می باشد و دیگر اینکه حکومت، تشکیلات سیاسی و اداری کشور و چگونگی و روش اداره یک کشور و یا واحد سیاسی و آخر اینکه مجموعه اعضای هیئت دولت (کابینه) که اداره امور یک کشور را بر عهده دارند و بر خلاف (دولت) که دائماً تغییر می کند، حکومت جزء اساسی دولت است ولی خود دولت نیست. (آقا بخشی، ۱۳۷۴، ۱۳۹-۱۳۸)

اسلام عبارت است از قانون فطری الهی که مطابق سرشت انسان است و ریشه در نهاد او دارد. این قانون فطری بصورت جامع بر پیامبر اکرم (ص) تشریح شده است. جامعیت اسلامی با ویژگیهایی چون: عقل گرایی، فطری بودن، جهانی و انسانی بودن، مسأله اجتهاد و طرح مسائل مستحدثه، طرح قوانین متغیر، عمل گرایی، فردگرایی مثبت و توجه به طبیعت و توحید و ... مشخص می شود. (سید مدرس، ۱۳۷۰، ۳۲)

حکومت اسلامی در جامعه ای متصور می شود که اکثر افراد آن جامعه مسلمان باشند. قوانین چنین جامعه ای قوانین الهی و حاکمان آن هم الهی اند یعنی فردی صلاحیت رهبری و هدایت جامعه اسلامی را دارد که در مدیریت اقوی و در امور دین اعدل و اعلم، زاهدترین، متخلق ترین به اخلاق الهی و برای امت مهربان ترین و دلسوزترین فرد باشد به تعبیر دیگر افرادی صلاحیت رهبری جامعه اسلامی را دارند که به خدا و کمالات الهی تقرب بیشتری داشته باشند. اگر رهبر جامعه اسلامی روزی این صفات را از دست بدهد دیگر صلاحیت رهبری را ندارد و از چنین مقام رفیع و والایی عزل می شود پس حکومت اسلامی بر اساس کمالات، صلاحیتهای ذاتی و شایسته سالاری می باشد.

ولایت فقیه:

معنای لغوی ولایت، قرب و نزدیکی اعم از مکانی و معنوی است. همچنین در مورد دوستی، یاری، تصدی امر، تسلط و غیره نیز بکار گرفته می شود. بحث ولایت فقیه از مقوله ولایت تشریحی و ذیل ولایت اعتباری تعریف می گردد و متضمن سرپرستی جامعه و حکومت است و برای حاکم بطور کلی امتیاز معنوی محسوب نمی گردد؛ بلکه مسئولیت آور است در نتیجه واژه ولایت به معنی سرپرستی و تدبیر امور بوده و با معنای دوستی، یاری و ... مقرون است. (مطهری، ۱۳۶۲، ۳۵)

از نظر لغوی (فقه) و (فقیه)، همه جا همراه با تعمق و فهم عمیق است ولی در اصطلاح، (فقه) عبارت است از فهمیدن و دانستن قوانین و احکام شریعت از طریق دلایل تفصیلی آنها و (فقیه) کسی است که نسبت به احکام شریعت از طریق دلایل تفصیلی (اجتهاد) علم دارد. (مطهری، ۱۳۶۴، ۲۸۷-۲۸۶)

پس ولایت فقیه حاصل یک فرآیند سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و ... است که به تدبیر و سرپرستی تمامی شئون زندگی بشر مرتبط می گردد. ولایت در مقایسه با امامت دارای یک رابطه جزئی به کل بوده و می توان هسته درونی امامت را ولایت دانست. نتیجه اینکه ولایت فقیه یعنی سرپرستی نظام و جامعه اسلامی توسط فردی واجد صلاحیتهای علمی، عملی و بر مبنای مصلحت و فراتر از احکام فرعی شرع می باشد. پس ائمه اطهار (ع) از سوی خدا در عصر غیبت، فقها را جانشین خود در امر ولایت و سرپرستی دین و دنیای مردم قرار داده اند. (جوادی آملی، ۱۳۷۵، ۸۰-۵۰)

۱-۶ پیشینه تحقیق:

بحث "ولایت فقیه" از آغاز اجتهاد در کتابهای فقهی راه پیدا کرد، لیکن با کمال تأسف به هنگام تنظیم و دسته بندی بابهای فقهی، باب خاصی به این موضوع مهم و حیاتی اختصاص نیافت و فقیهان در بابهای گوناگون فقه، هر جا که اجرای حکمی منوط به اذن حاکم بود، از ولایت فقیه بحث کردند. از زمانی که محقق نراقی مباحث مربوط به ولایت فقیه را

جمع آوری کرد و فصل جداگانه ای از کتاب ارزشمند عوائد الایام را به این موضوع اختصاص داد، سرفصلی از توجه و اهتمام به این موضوع را رقم زد و از آن پس پژوهشهای مربوط به ولایت فقیه در کتابهای "قواعد فقه" نیز راه یافت و فقیهانی همچون میرفتاح حسینی مراغی در العناوین و سید محمد آل بحرالعلوم در بلغه الفقیه و... به پیروی از نراقی قاعده ای را به این موضوع اختصاص دادند. پس از آنکه شیخ انصاری نظرات خود درباره ولایت فقیه را در کتاب مکاسب ارائه داد مباحث مربوط به ولایت فقیه تا حد زیادی در کتاب البیع متمرکز شد و فقیهان پس از شیخ پژوهشهای خود در موضوع ولایت فقیه را در حاشیه کتاب البیع شیخ انصاری بیان کردند. با طرح استوار ولایت فقیه از سوی امام خمینی و عینیت یافتن این اندیشه سیاسی - حکومتی در ایران، موضوع ولایت فقیه در مقیاس گسترده ای مورد توجه واقع شد و اندیشه ورن، فقیهان و سیاسیون داخلی و خارجی با حساسیت زیادی مسأله را پیگیری کردند و طرح مباحث و سؤالات متنوع و جدید آغاز شد و پژوهشهای زیادی به صورت کتاب و مقاله در عرصه فرهنگ مکتوب حضور پیدا کرد. این دوره را به لحاظ منبع شناسی می توان تک نگاریهای متعدد درباره این موضوع دانست. با بررسی ۹۶۲ کتاب و مقاله از میان کتب و مقالات بیشمار که در سه دهه بعد از انقلاب درباره ولایت فقیه نگاشته شده میتوان به این نتیجه رسید که تک نگاشته های دو دهه اخیر را به سه گروه کلی تقسیم کرد:

گروه اول کتب و مقالاتی که در نفی و رد نظریه ولایت فقیه نگاشته اند و قصد آنها نفی نظری حکومت دینی، انکار سابقه نظریه یا محدود ساختن اختیارات حاکم اسلامی و نفی شرط فقاقت و... برای حاکم اسلامی است. ۲۵ مورد از ۹۶۲ کتاب و مقاله ای که بررسی شد در این گروه جای می گیرند مانند کتاب حکمت و حکومت نوشته دکتر مهدی حائری یزدی. فصلی از این کتاب به نقد و بررسی ادله ولایت فقیه و فصلی نیز به ناسازگاری مفهوم ولایت فقیه با جمهوری اسلامی اختصاص یافته است.

کتاب پاسخهای هزار ساله ... از کلینی تا خمینی نوشته شجاع الدین شفا. نویسنده در این کتاب به نقد و بررسی آموزه های سیاسی و حکومتی امام خمینی پرداخته است. کتاب خمینی بین الدین و الدوله نوشته عبدالجبار محمود العمر. نویسنده به نقد افکار سیاسی امام خمینی بویژه نقد کتاب ولایت فقیه امام خمینی پرداخته است. گروه دوم کتابها و مقالاتی است که در تشریح و تبیین و دفاع از مبانی فکری حضرت امام خمینی در این موضوع نگارش یافته اند. تعداد این کتب نسبت به کتابهای دو گروه دیگر بیشتر است. ۶۲۲ مورد از ۹۶۲ کتاب و مقاله یعنی ۶۴٪ از کتابها در این گروه جای می گیرند.

گروه سوم کتابهایی است که به طور مستقل به موضوع پرداخته اند و درباره ولایت فقیه و ابعاد آن بحث کاملا علمی عرضه کرده اند. ۳۱۵ مورد از ۹۶۲ کتاب و مقاله ای که بررسی شد در این گروه جای می گیرند. (برجی، ۹، ۱۳۹۰-۷)

با بررسی بعمل آمده در خصوص افکار و اندیشه های این دو عالم اسلامی حکایت از تلاش تعداد قابل توجهی از محققان و متفکران شیعی و غیرشیعی در حوزه های مختلف علمی برای تبیین شرح حال آنان در ابعاد کلامی، عرفانی، اخلاقی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و ... می باشد.

نظریات سیاسی امام خمینی در کتابهایی چون ولایت فقیه، حکومت اسلامی، شئون و اختیارات ولی فقیه، کشف الاسرار، صحیفه امام، البیع (و بعضا در سخنرانیها که برخی از آنان در کلمات قصار، پند و حکمتها و...) جمع آوری شده است (لک زایی، ۱۳۸۴، ۷۷-۷۰) نظریات سیاسی محقق کرکی در کتابهایی چون رسائل المحقق الکرکی جلدهای شماره ۲، ۳، ۱۱، ۹، ۶، ۴، ۳، ۲ و ۱۲، نفحات اللاهوت فی لعن الجبت و الطاغوت و... بیان شده است (برجی، ۱۳۰، ۱۳۹۰-۱۲۱)

اگرچه نظریه های سیاسی امام خمینی و محقق کرکی در کتابهای مختلف و سخنرانیهای خطبا بیان شده است اما این آراء پراکنده بوده و با یکدیگر تطبیق و مقایسه نشده اند.